

ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ: ТИПОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ

PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF HIGHER LEGAL EDUCATION INSTITUTIONS: TYPOLOGICAL COMPONENTS

Шевчук О.М., д.ю.н., професор,
професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню змісту та особливостей проблемних питань встановлення типології професійної комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти. Розкрито основні правові характеристики юридичної діяльності, професійної діяльності правників, професійної компетентності, «конфліктної компетентності» юристів. Акцентовано увагу, що професійна діяльність правників здійснюється переважно в умовах конфлікту, особливо це стосується адвокатів, слідчих, прокурорів та суддів, які щоденно працюють в умовах особливого навантаження та стресу. Констатовано, що комунікативний компонент включає комунікативні вміння, які визначають ефективність професійної діяльності юриста і мають характер взаємин, які базуються на важливій ролі спілкування у професіях типу «людина-людина». Указано на наукові підходи щодо типології комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти, а саме: (1) через призму знань та здібностей, необхідних для спілкування; (2) через комунікативні вміння; (3) чи комунікативні знання, здібності та навички як структурні елементами комунікативної компетентності. Запропоновано до основних компонентів типології професійної комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти слід віднести, а саме: (а) когнітивний, (б) ціннісно-змістовий, (в) поведінковий, (г) емоційно-вольовий. Констатовано, що комунікативна компетентність студентів закладів вищої юридичної освіти повинна включати до своєї структури наступні здатності: (1) встановлювати і підтримувати потрібні контакти, з колегами, оточуючими людьми; (2) відчувати соціально-психологічну атмосферу ситуації взаємодії; (3) передбачати розвиток міжособистісного спілкування, в тому числі професійного; (4) здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в ситуації міжособистісної взаємодії, вміння попереджувати та розв'язувати конфлікти; (5) певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективність міжособистісного спілкування.

Ключові слова: студенти-юристи, вища юридична освіта, комунікативна компетентність, структура, професійна діяльність юриста, юридична професія, теоретико-правові основи, адміністративно-правове регулювання.

The article is devoted to the study of the content and features of the problematic issues of establishing the typology of professional communicative competence of students of institutions of higher legal education. The main legal characteristics of legal activity, professional activity of lawyers, professional competence, "conflict competence" of lawyers are revealed. It is emphasized that the professional activities of lawyers are carried out mainly in the conditions of conflict, especially for lawyers, investigators, prosecutors and judges, who work daily under conditions of special workload and stress. It is stated that the communicative component includes communication skills that determine the effectiveness of the professional activities of a lawyer and the nature of relationships, which are based on the important role of communication in professions such as "person-to-person". Scientific approaches to the typology of the communicative competence of students of institutions of higher legal education are indicated, namely: (1) through the prism of knowledge and abilities necessary for communication; (2) through communication skills; (3) communicative knowledge, abilities and skills as structural elements of communicative competence. It is proposed that the main components of the typology of professional communicative competence of students of institutions of higher legal education should be attributed, namely: (a) cognitive, (b) value-content, (c) behavioral, (d) emotional-volitional. It is stated that the communicative competence of students of higher legal education should include the following abilities in its structure: (1) establish and maintain the necessary contacts with colleagues and people around them; (2) feel the socio-psychological atmosphere of the interaction situation; (3) provide for the development of interpersonal communication, including professional communication; (4) to carry out socio-psychological management of communication processes in a situation of interpersonal interaction, to be able to prevent and resolve conflicts; (5) a certain set of knowledge, skills and abilities that ensure the effectiveness of interpersonal communication.

Key words: law students, higher legal education, communicative competence, structure, professional activity of a lawyer, legal profession, theoretical and legal foundations, administrative and legal regulation.

Постановка проблеми. Охорона законних інтересів і прав громадян, боротьба з правопорушеннями, висококваліфіковане вирішення юридичних проблем – є змістом повсякденної діяльності юристів і разом з тим являється їх професійним обов'язком. Саме юристи, які мають ґрунтовні знання, відповідну професійну підготовку, високу правосвідомість, чітке розуміння своєї відповідальності за долю людей, наділені власними повноваженнями і здатні ефективно впливати на зміцнення законності правопорядку у державі [1]. Все перераховане має переконати нас у тому, що студенти закладу вищої юридичної освіти до початку професійної діяльності повинен вже мати навички професійної комунікативної компетентності, вміння спілкуватися з різноманітними людьми (різними за віком, складом характеру, інтелектом та менталітетом), знаходити спільну мову, викликати довіру до себе та повагу, бути ввічливим, та справедливим. Уміння працювати з людьми – найважливіша риса, яка має бути сформована у кожного юриста. Особливе значення вона має для юриста, що також займає керівну посаду, який крім встановлення офіційних і міжособистісних контактів повинен

ефективно, з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей підлеглих, розподіляти між ними обов'язки, координувати і контролювати хід виконання ними службових доручень тощо. Тому юристам, особливо управлінської ланки, крім глибоких професійних знань і досвіду слід мати організаторські якості, такі, як активність, винахідливість, уміння виділяти головне, рішучість, самостійність, відповідальність за свої вчинки, вміння прогнозувати наслідки прийнятих рішень тощо [2]. Вищенаведене указує на актуальність даної роботи.

Мета статті – вивчення теоретико-правових основ та критеріїв підходу щодо типології професійної комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти, встановлення їх особливостей.

Основний виклад матеріалу. Метою «Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» є сприяння становленню в Україні правничої освіти як системи стандартів змісту та методики викладання правничих дисциплін, базованих на формуванні правничих навичок, обізнаності

щодо питань етики та прав людини, розумінні фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини, а також стандартів доступу до правничої професії [3]. Закон України «Про вищу освіту» указано, що компетентність – здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей (стаття 1) [4].

До основних характеристик юридичної діяльності в літературі відносять (1) юридичні професії відрізняються надзвичайним різноманіттям завдань, які розв'язуються, а найбільш узагальнено можна окреслити їх як розпізнавання відхилень у соціальній поведінці людей і прийняття юристом відповідних рішень, які є істотними для долі індивіда; (2) юридична діяльність, що вирізняється складністю та різноманітністю, цілком піддається правовому регулюванню. Плануючи власну діяльність, юрист подумки зставляє майбутні дії з нормами законодавства, які регламентують ці дії; (3) діяльність фахівців багатьох юридичних професій припускає наявність у суб'єкта цієї діяльності особливих владних повноважень, прав та обов'язків застосовувати владу від імені закону [2]. Тобто, комунікативний компонент включає комунікативні вміння, які визначають ефективність професійної діяльності юриста і мають характер взаємин, які базуються на значущій ролі спілкування у професіях типу «людина-людина». Студент-юрист має випрацювати у собі разом із репродуктивним мисленням (заучування та відтворення ризних знань та вмінь) і відтворююче та продуктивне мислення, спрямоване на здатність застосовувати аналіз та критичне мислення у процесі професійної юридичної діяльності.

Наукові підходи щодо структури комунікативної компетентності майбутніх фахівців досліджувались з точки зору як юридичного, або філософії права, соціології, так і педагогічного чи психологічного пошуку. Так, дослідники звертали уваги щодо кримінально-процесуального аспекту професійної правосвідомості судді та правоздатність рішень суду [5], професійної культури юриста та її значення у юридичній практиці [6]; формування комунікативної культури студентів юридичних спеціальностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін [7], формування комунікативної компетентності майбутніх юристів [8], особливості юридичної діяльності та структура професійної компетентності фахівця [2], структура професійної компетентності юриста [9] та ін. Єдиного підходу до переліку критеріїв щодо типології професійної комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти в науковій літературі не визначено. Аналізуючи питання типології професійної компетентності, необхідно наголосити, що вітчизняні та зарубіжні науковці виділяють різноманітні компоненти залежно від того, що вони розуміють під професійною компетентністю та від того, типологію професійної компетентності якого фахівця вони досліджують. Зокрема, у науковій літературі розглядається кілька підходів до визначення структури комунікативної компетентності: (1) через призму знань та здібностей, необхідних для спілкування (В. Захаров, В. Лабунська, Е. Руденський); (2) через комунікативні вміння (А. Захаров, А. Мудрик) чи (3) комунікативні знання, здібності та навички як структурні елементами комунікативної компетентності (Е. Сидоренко).

Вищеперераховані здатності, або компетентності, мають наступні характеристики: (1) вони є самостійними (кожне з цих вмінь є додатком до професійних вмінь), (2) взаємозалежними (кожне вміння пов'язане з іншим), (3) ієрархічно організованими (кожне існує завдяки наявності попереднього). Компонентна структура компетентності полягає в тому, що: (а) компетентність ширше знань і умінь, вона включає їх до себе; (б) компетентність включає емоційно-вольову регуляцію її поведінкового прояву;

(в) зміст компетентності значимо для суб'єкта її реалізації та (г) будучи активним проявом людини в його діяльності, поведінці, компетентність характеризується мобілізаційною готовністю як можливістю її реалізації в будь-якій ситуації. Формування професійної компетентності майбутнього фахівця можна здійснити шляхом конструювання її моделей з урахуванням причин, умов їх функціонування та фактів, що впливають на їх продуктивність [10]. Отже, наразі існує нагальна потреба в опануванні майбутнім юристами такі компетентності, як комунікативно-мовленнєва, соціальної взаємодії, сприймання та розуміння іншої людини тощо.

Щодо питань комунікативної компетентності та її структури найбільшу нашу зацікавленість викликали праці науковців, які розглядали саме юридичну сферу діяльності. Так, Мудрик А., Кихтук О. до складових частин структури професійної компетентності юриста відносять наступні [1]:

- загальнокультурна компетентність (знання вітчизняної й світової культури, розвинена культура мови та поведінки, володіння адекватними навичками в спілкуванні, уміння жити в соціумі й установлювати контакти з оточенням);

- особистісно-мотиваційна компетентність (ціннісні орієнтації, спрямованість особистості);

- практично-діяльнісна компетентність (знання, уміння та навички із виконання професійної та самоосвітньої діяльності; уміння мотивувати й планувати роботу, формулювати її зміст; проводити дослідну діяльність за фахом);

- спеціальна компетентність (підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, рішення типових професійних завдань, спроможність адекватно оцінювати результат своєї праці та самостійно отримувати нові знання й навички за спеціальністю, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток);

- професійно-правова компетентність (знання законодавства, нормативних актів, розпорядчих документів на всіх рівнях, методичних матеріалів із професійного консультування);

- персональна (особистісна) компетентність (спроможність та готовність до постійного професійного зростання, реалізації в професійній діяльності, здатність до індивідуального самозбереження, уміння раціонально організувати свій робочий час, виконувати діяльність ненапружено, без зайвих перевантажень);

- комунікативна компетентність (система знань, мовних і немовних умінь, навичок спілкування; сукупність внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації; передбачає спроможність виконувати продуктивні завдання в процесі спілкування та міжособистісної взаємодії);

- психологічна компетентність (здатність ефективно взаємодіяти з навколишніми людьми в системі міжособистісних стосунків; система знань про людину як індивіда, індивідуальність, суб'єкта діяльності й особистості, знання загальних характеристик (темперамент, характер, здібності тощо), особливостей перебігу психологічних процесів (мислення, пам'ять, уява);

- соціально-психологічна компетентність (спроможність ефективно взаємодіяти з людьми в соціумі, уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей, нести відповідальність за свої дії, брати участь у спільному прийнятті рішень із колегами, вирішувати конфлікти толерантним способом на основі відповідних норм і правил, жити в гармонії з представниками інших культур, мов та релігій, життєвих цінностей);

- соціальна-перцептивна компетентність (система емоційно-почуттєвого й інтелектуального сприйняття, розуміння, оцінки соціальних суб'єктів у діяльності й спілкуванні);

– аутокомпетентність (адекватне уявлення про свої соціальнопрофесійні якості та володіння методами подолання можливих професійних деструкцій і деформацій).

Базуючись на інтеграційних характеристиках типу професії фахівців митних органів, О.В. Миропольська запропонувала три ключові професійні компетентності митників та їхні складові (компетенції): (1) структурно-особистісна компетентність (професійні знання; оперативність мислення; самостійність); (2) функціонально-особистісна компетентність (готовність до дій, ініціативність; працездатність і витривалість; відповідальність); (3) діяльнісно-процесуальна компетентність (здатність до лідерства; накопичення та творчого застосування професійного досвіду; професіоналізм у керівництві роботою підрозділу) [11, с. 11].

О.В. Топчій [12, с. 229] вважає, що професійна компетентність юриста включає такі взаємопов'язані компоненти: (1) цілемотиваційний (мотиви, настановлення, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості); (2) змістовий (професійні знання); (3) предметно-практичний (професійні уміння та навички); особистісний (професійно важливі особистісні якості та досвід); рефлексивний (самооцінка, професійна самосвідомість). Натомість, І.В. Івашкевич визначає мотиваційно-цільовий, соціальний, аксіологічний, аутопсихологічний, когнітивний компоненти професійної компетентності майбутніх юристів [9]. О. Бовдир, доводить, що комунікативна культура студентів юридичної спеціальності обумовлена структурою особистісного утворення і передбачає поєднання таких компонентів, як комунікативна спрямованість, комунікативний досвід, типологічні риси і психологічні форми відображення [7, с. 11]. М. Василенко серед структурних компонентів готовності студентів до юридичного консультування виділяє пізнавальну спрямованість, консультативний досвід та професійно важливі якості [13, с. 27].

Основними структурними елементами індивідуальної концепції особистості правоохоронця, на думку Н. Іванової, є особистісний складник (професійно важливі якості, психологічні характеристики), система ставлень (мотиви, погляди, уявлення тощо) до успішної професійної підготовки та майбутньої правоохоронної діяльності [14, с. 199]. Крім того, оскільки професія юриста, належить до типу професій «людина-людина», то в структурі комунікативної компетентності особливе місце посідає «конфліктна компетентність». Зокрема, професійна діяльність правників здійснюється переважно в умовах конфлікту, особливо це стосується адвокатів, слідчих, прокурорів та суддів, які щоденно працюють в умовах особливого навантаження та стресу. Саме юристів суспільство уповноважує розв'язувати соціальні і міжособистісні конфлікти (цивільні, кримінальні, адміністративні, господарські, сімейні та ін.) відповідного до чинного законодавства [6, с. 21].

Проаналізувавши наукові погляди різних дослідників на структуру комунікативної компетентності, та врахувавши специфіку юридичної професії, ми вважаємо за потрібне виділити такі компоненти типології комунікативної компетентності студентів-юристів: (1) когнітивний; (2) ціннісно-змістовий; (3) поведінковий; (4) емоційно-вольовий. Тому важливо зупинитися і охарактеризувати кожен з перерахованих компонентів комунікативної компетентності. Зокрема:

(1) Когнітивний компонент є надзвичайно важливим для формування комунікативної компетентності студентів-юристів і передбачає володіння та успішне користування знаннями про вербальні та невербальні засоби спілкування, а також про структуру, функції й особливості професійного спілкування. До складу когнітивного компоненту можна з упевненістю віднести такі комунікативні знання, уміння і здатності: (а) знання юридичної

термінології, професійні знання; (б) здатність до самоосвіти, здобуття нових знань та вмінь, самокритика та розуміння власних помилок, здатність визнавати та виправляти ці помилки, готовність підтримувати розмову, будувати її у різних стилях та жанрах мовлення тощо.

(2) Під поведінковим компонентом слід розуміти здатність фахівця правника втілювати в життя комунікативні знання та вміння під час ділового і професійного спілкування. Отже, поведінковий компонент передбачає вміння встановлювати контакт з людиною що потребує правової допомоги проводити з ним бесіду; розбивати психологічні бар'єри і враховувати індивідуально-психологічні їх особливості вміння вислухати, аналізувати ситуацію і дати йому слушну пораду, самокритичність до своєї діяльності і себе як особистості, вміння признавати і виправляти помилки.

(3) Ціннісно-змістовий компонент – це готовність до реалізації комунікативної компетентності в професійному спілкуванні.

(4) Емоційно-вольовий компонент забезпечує вміння розуміти внутрішній світ громадянина, вміння переконувати та тактовно наполягати.

Доцільно зупинитися на кожному з означених підходів. Системний підхід означає, що формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти розглядається не ізольовано, а як цілісна структура (система), яка розкриває характер взаємодії її елементів, їх розвиток і функціонування [7; 15]. Компетентнісний підхід передбачає бачення здатності майбутнього фахівця з права до професійної діяльності вцілому, поєднує мотиваційний, рефлексивний, когнітивний та інші складники навчання і виховання, які забезпечують формування знань, умінь, навичок та накопичення досвіду емоційно-ціннісного ставлення [7].

Комунікативний підхід забезпечує розвиток основних мовних навичок (читання й сприйняття на слух, усної та письмової мови, граматики тощо) у процесі спілкування, вміння здобувати, засвоювати та аналізувати інформацію з різних джерел, як письмових, так і усних. Комунікативний підхід сприятиме руйнуванню психологічних бар'єрів між в юристом та громадянином що потребує захисту чи допомоги юриста [7]. Діяльнісний підхід передбачає, що майбутній фахівець у процесі своєї діяльності виступає як суб'єкт пізнання, професійної діяльності та спілкування. Особистісно-орієнтований підхід вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуального і морального потенціалу, права на повагу. Особливо актуальним на сьогодні є гуманістичний підхід, який забезпечує встановлення відносин взаємної довіри в діяльності юриста. Майбутнього юриста слід виховувати як особистість, для якої була б притаманна гуманістична спрямованість її цінностей. Такий фахівець повинен бути націлений на самореалізацію, самоосвіту та постійне самовдосконалення, причому навчально-пізнавальна діяльність такої особистості має базуватися на її внутрішній мотивації, повноцінному спілкуванні оточуючими людьми в умовах уваги та співробітництва [9].

Важливо наголосити, що міжособистісні взаємовідносини ніколи не бувають сталими і безпосередньо залежать від ситуації чи менталітету та характеру людей, з якими доводиться спілкуватися. Отже, навички спілкування не можуть бути фіксованими, а повинні постійно удосконалюватися. Тому студентам закладів вищої юридичної освіти, враховуючи специфіку їхньої майбутньої професії, необхідно постійно розвивати комунікативну компетентність. Досягнення ефективності діяльності студентів закладів вищої юридичної освіти неможливі без знання законодавчих принципів спілкування, володіння навичками та вміннями міжособистісної взаємодії, що є невід'ємною складовою комунікативної компетенції студента-юриста.

За переконаннями Д.В. Джонсона, і ми повністю погоджуємося з його думкою, до структури міжособистісної ефективності варто включати такі конкретні вміння та навички, які особливо актуальні для професійної діяльності юриста у сучасних умовах: 1) розкриття індивідом самого себе (мета: дати можливість розпізнавати себе як самобутню і неповторну особистість); 2) довіра до інших людей (мета: викликати довіру в інших людях); 3) ефективність (мета: ефективно передавати іншим свої ідеї та думки); 4) вираження почуттів (мета: передавати свої почуття через словесні та несловесні канали); 5) чуйність (прислухатися до проблем інших людей і конструктивно реагувати на них); 6) конструктивність (мета: позитивно розв'язувати конфлікти з іншою особою); 7) врівноваженість (мета: тримати під контролем негативні емоції, уникати стресових ситуацій); 8) повага до іншої людини (мета: цінувати самобутність індивідів, котрі відрізняються від вас); 9) подолання внутрішніх бар'єрів (мета: подолати внутрішні бар'єри, що перешкоджають ефективному спілкуванню) [16]. Аналіз стану дослідження проблеми показує, що соціально-особистісний аспект комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти на сьогоднішній день вивчений недостатньо, тому її розвиток є надзвичайно важливим. Успішність юридичної діяльності визначається в тому числі і рівнем розвитку комунікативної компетентності. Усі компоненти неподільно існують в єдиній структурі професійної компетентності фахівця, їх розвиненість і ступінь прояву є показником високого рівня професійної підготовленості фахівця, культури поведінки, спілкування та діяльності протягом усього періоду його навчання у ЗВО. Оскільки формування особистості майбутнього фахівця у галузі права відбувається вже у студента, то потрібно уже на етапі його навчання. Вищезначене є пріоритетним завданням вищої професійної юридичної освіти.

Типологія комунікативної підготовки студентів закладів вищої юридичної освіти полягає в діалектичній єдності всіх її компонентів. Вони зумовлюють специфіку її організації, принципи добору й застосування необхідних форм, методів і засобів її здійснення та націлені на особливий результат – формування комунікативної компетентності фахівців юридичної галузі. Особливості професійної юридичної діяльності визначають змістовне наповнення структурних компонентів професійної компетентності. На навчальне середовище мають безпосередній вплив галузеві особливості. Професійна діяльність фахівця в юридичній галузі, зокрема, детективів, слідчих Національної поліції України, суддів, прокурорів, адвокатів, юристів державних органів, направлена на рішення державних задач, створення системи громадської та публічної безпеки. Тому юридична галузь має специфічну соціальну компетентність, зокрема у приєднанні до її складових деонтологічної компетентності

Висновок. Комунікативна компетентність студентів закладів вищої юридичної освіти повинна включати до своєї структури наступні здатності: 1) встановлювати і підтримувати потрібні контакти, колегами, оточуючими людьми; 2) відчувати соціально-психологічну атмосферу ситуації взаємодії; 3) передбачати розвиток міжособистісного спілкування, в тому числі професійного; 4) здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в ситуації міжособистісної взаємодії, вмінні попереджувати та розв'язувати конфлікти; 5) певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективність міжособистісного спілкування. До типологічних компонентів професійної комунікативної компетентності студентів закладів вищої юридичної освіти ми виокремили такі, а саме: ціннісно-мотиваційний, діяльнісний, когнітивний, емоційно-вольовий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мудрик, А. Кихтюк, О. До питання професійної компетентності юриста. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 35. С. 83–100.
2. Івашкевич І.В. Особливості юридичної діяльності та структура професійної компетентності фахівця. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/32.pdf> (дата звернення: 18.01.2023).
3. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії: проект. URL: https://www.dropbox.com/sh/13iyjcb234akxl0/AABHVWkDxcOdDKT_GseHrzPfa?dl=0 (дата звернення: 18.01.2023).
4. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
5. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 248–255.
6. Аронов Я. Професійна культура юриста та її значення у юридичній практиці: дисерт. ... канд. юрид. наук за спец.12.00.01. *Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»*. Київ, 2020. 223 с.
7. Бовдир О. С. Формування комунікативної культури студентів юридичних спеціальностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2012. 21 с.
8. Ценко М.Б., Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. X. : Право, 2014. № 4 (23). С. 41–50.
9. Івашкевич, І. В. Структура професійної компетентності юриста. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. 2. (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_12
10. Садовська, Е., Ярошенко А. Формування професійної компетентності соціального працівника в умовах вищого навчального закладу: монографія. Хожув-Київ-Варшава, 2018. 158 с.
11. Миропольська О.В. Формування професійної компетентності фахівців митних органів в умовах службової діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Хмельницький, 2010. 20 с.
12. Топчій, О. В. Гуманістичні аспекти професійної освіти як основа моделювання процесу підготовки слідчих у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*, 2011. Вип. 99. С. 223–230.
13. Василенко М. Є. Готовність студентів-юристів до професійної діяльності: науково-теоретичний аналіз. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*. Серія: *Психолого-педагогічні та філологічні науки*. 2012. С. 26–28.
14. Іванова Н. Г. Формування індивідуальної концепції фахівця правоохоронних органів у процесі професійної підготовки. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПНУ. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т. XII, Ч.7 2010. С. 197–203.
15. Зошій І. В. Психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх юристів : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Національний університет «Острозька академія», Острог, 2018. 289 с.
16. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування: пер. з англ. В. Хомика. К. : КМ Академія, 2003. 288 с.